

G. DELEUZE'O SKIRTUMO SAMPRATA

Audronė Žukauskaitė

Kultūros, filosofijos ir meno institutas
Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius
Tel. (370 5) 275 28 57
El. paštas: audronezukauskaitė@takas.lt

Straipsnyje analizuojama Gilles'io Deleuze'o skirtumo samprata, suformuluota jo ankstyvosiose knygoje Bergsonizmas, Skirtumas ir pakartojimas bei Prasmės logika. Skirtumo samprata, suformuluota knygoje Skirtumas ir pakartojimas bei Prasmės logika, pagrįstai gali būti interpretuojama poststruktūralizmo teorijos kontekste. Deleuze'o siekis konceptualizuoti „skirtumą savyje“ daug kuo panašus į Jacques'o Derrida pastangas apibrėžti „pirminį différance“. Skirtumo samprata, suformuluota knygoje Bergsonizmas, yra visiškai originali, nes Deleuze'as skirtumą suvokia ne tik kaip signifikacijos sąlygą, bet ir kaip virtualumo ir aktualumo diferenciacijos procesą. Šiuo požiūriu galime teigti, jog knygoje Bergsonizmas aptariama skirtumo samprata yra daug platesnė, nes čia skirtumas suvokiamas ne tik kaip reikšmės ir prasmės kūrimo, bet ir kaip pačios tikrovės aktualizavimo principas.

Pagrindiniai žodžiai: skirtumas, pakartojimas, prasmės serijos, virtualumas, aktualumas.

Gille'is Deleuze'as, kartu su Jacques'u Derrida, Julia Kristeva, Luce Irigaray, Jeanu-François Lyotard'u ir kitais poststruktūralistais, pagrįstai gali būti priskiriamas prie „skirtumo filosofų“. Esama ir priešingos nuomonės: pavyzdžiui, Toddas May teigia, jog Deleuze'as „visiškai negali būti laikomas skirtumo mąstytoju, jei turima galvoje tai, kad skirtumas privilegijuojamas tapatybės atžvilgiu“ (May 1997: 166). Čia reiktų pabrėžti, kad Toddas May priklauso tai Deleuze'o interpretatorių grupei, kuri yra linkusi Deleuze'o mąstymą „ontologizuoti“. Šiame straipsnyje laikomasi priešingos nuostatos, kurią geriausiai galima nusakyti Paulo Pattono žodžiais: „[Deleuze'o] skirtumo samprata negali būti aiškina pasitelkus transcendencijos karalystę“

(Patton 2000: 40). Šis teiginys tikrai nėra be pagrindo, nes Deleuze'o skirtumo samprata ne tik siekia atsiriboti nuo modernistinių interpretacijų, bet iš esmės peržengia ir poststruktūralistinės reikšmės teorijos ribas

Skirtumas ir pakartojimas

Knygoje *Skirtumas ir pakartojimas* Deleuze'as skirtumo sampratą apibrėžia pirmiausia pasitelkdamas Hegelio ir Nietzsche's skirtumo apibrėžimus. Deleuze'as siekia įrodyti, jog skirtumas nebūtinai turi būti negatyvus bei pajungtas tapatybei. Deleuze'as nutraukia sąsają tarp skirtumo ir kontradikcijos, kurią įtvirtino Hegelis: „Ne skirtumas presupponuoja opoziciją, bet opozicija presupponuoja skirtu-

mą; opozicija neišsprendžia prieštaravimą (skirtumą) grąžindama jį prie bendro pagrindo, bet jį išduoda ir iškraipo. Mes teigiame, kad skirtumas savaime ne tik „jau“ nėra kontradikcija, bet kad jis negali būti redukuojamas į ar grąžinamas prie kontradikcijos, nes pastaroji yra ne pirmesnė, bet vėlesnė skirtumo atžvilgiu“ (Deleuze 2004a: 62–63). Kitaip tariant, bet koks bandymas išspręsti prieštaravimus ir panaikinti skirtumą yra skirtumo redukavimas, nes skirtumas „presuponuoja spiečių skirtumų, daugybę laisvų, laukinių ir neprijaukintų skirtumų...; jie atkakliai egzistuoja greta apribojimo ir opozicijos simplifikacijų“ (Deleuze 2004a: 61). Deleuze’as teigia, jog skirtumas negali būti pajungiamas tapatybės principui, nes pats tapatybės principas yra antrinis ir išvestinis skirtumo atžvilgiu. Šį savo teiginį Deleuze’as pagrindžia pasitelkdamas Nietzsche’s amžinojo sugrįžimo idėją:

Tapatybė nėra pirma, ji egzistuoja kaip principas, tačiau kaip antrinis principas, kaip principas, kuris *tampa*; jis nuolat grįžta prie to, kas Skirtinga: tokia yra Koperniko revoliucijos esmė, atverianti galimybę skirtumui, kuris suvokiamas kaip atskira sąvoka, o ne kaip pajungtas dominuojančiai sąvokai, kuri visuomet suvokiama kaip tapatybė. Nietzsche būtent tai ir turėjo galvoje, kalbėdamas apie amžinąjį sugrįžimą. Amžinasis sugrįžimas negali reikšti sugrįžimo prie to Paties, nes jis presuponuoja pasaulį (valią siekti galios), kuriame visos ankstesnės tapatybės buvo sunaikintos ir ištirpdytos (Deleuze 2004a: 50).

Kadangi Deleuze’as skirtumo sampratą kildina iš Nietzsche’s amžinojo sugrįžimo idėjos, skirtumas yra neišvengiamai susijęs su pakartojimu. „Sugrįžimas yra vienintelė tapatybė, bet tapatybė kaip antrinė galia; tai skirtumo tapatybė, tapatybė, priklausanti tam, kas skirtinga, arba besisukanti apie tai, kas skirtinga. Tokia tapatybė, sukurta skirtumo, yra apibrėžiama kaip „pakartojimas“ (Deleuze

2004a: 51). Pakartojimas gamtos ar moralės plotmėje paprastai sukuria dėsnių arba taisyklių. Tačiau pakartojimas, apie kurį kalba Deleuze’as (ir Nietzsche) reiškia ką kita: tai pakartojimas, kuris kiekvieną kartą sukuria kažką skirtingą, unikalų, paskirą. Deleuze’as teigia: „Jei pakartojimas egzistuoja, jis vienu metu išreiškia singularumą, priešpriešintą bendrybei, universalumą, priešpriešintą paskirai, išskirtinumą, priešpriešintą vidutinybei, momentiškumą, priešpriešintą kaitai, ir amžinybę, priešpriešintą nuolatumui. Bet kuriuo atžvilgiu pakartojimas reiškia transgresiją. Jis kvestionuoja dėsnių, atmeta jo nominalų ar bendrą pobūdį dėl tikresnės ar meniškesnės realybės“ (Deleuze 2004a: 3). Kitaip tariant, pakartojimas neseka dėsniu, bet kuria naują, paskirą, unikalų tikrovę. Deleuze’ui, kaip ir Nietzsche’ei, skirtumas yra visiškai pozityvus naujos tikrovės teigimas, per pakartojimą įgyjantis ir naują galią. Deleuze’as pateikia Bastilijos užėmimo (Federacijos dienos) šventės pavyzdį: antrasis ir trečiasis paminėjimas ne pridėdami prie pirmojo, bet, priešingai, būtent per šio įvykio pakartojimą pirminis įvykis įgyja n-tąją galią: „ne Federacijos diena pamini ar reprezentuoja Bastilijos užėmimą, bet Bastilijos užėmimas save pažymi ir iš anksto pakartoja visose Federacijos dienose; arba Monnet pirmoji vandens lelija pakartoja visas būsimas lelijas“ (Deleuze 2004a: 2).

Deleuze’o skirtumo samprata yra nukreipta prieš vadinamąją reprezentacijos struktūrą, kuri remiasi daikto ir atvaizdo atitikimu bei panašumu. Platoniškoji Formų teorija yra puikus hierarchinės reprezentacijos struktūros pavyzdys. Tačiau būtent Platono dialoguose Deleuze’as aptinka tokius fenomenus, kurie ne tik reprezentuoja, atspindi tikrus daiktus, bet juos imituoja, įvesdami paklaidos, skirtumo momentą. Analizuodamas Platono dia-

logą *Sofistas*, Deleuze'as siekia dekonstruoti platoniskąją logiką, kurią grindžia noras atskirti esmę nuo regimybės, originalą nuo kopijos, modelį nuo simuliakro. Platonas skiria dvi atvaizdų rūšis: kopijas, kurios yra „gerosios apsimetėlės“, nes jų apsimetimas remiasi panašumu, ir simuliakrus, kurie yra tarsi „netikri apsimetėliai“, nes remiasi neatitikimu ir nepanašumu:

Kopijos – tai antriniai [dalies] turėtojai, gerai pagrįsti pretendentai, kurių garantija – panašumas. *Simuliakrai* – tai lyg tariami pretendentai, sukonstruoti ne pagal panašumą, bet suponuojantys esminę perversiją, nuokrypį. Būtent šia prasme Platonas perskiria į dvi dalis atvaizdų-stabų sritį: viena vertus, *kopijos-ikonos*, kita vertus, *simuliakrai-fantazmai*¹.

Taigi Platonas siekia atskirti „geruosius“ apsimetėlius nuo „blogųjų“, geras kopijas nuo blogų, tiksliau, kopijas nuo simuliakrų. Tačiau svarbu pabrėžti, jog simuliakras nėra tik nevykusi, bloga kopija, kuri stokoja panašumo. Nors simuliakras sukuria panašumo efektą, iš esmės jis kuriamas skirtumo pagrindu: „Simuliakras grindžiamas neatitikimu arba skirtumu. Jis internalizuoja nepanašumą“ (Deleuze 2004b: 295). Būtent šiuo požiūriu simuliakras laikomas „demonišku“: „Dievas sukūrė mus pagal savo atvaizdą ir panašumą. Tačiau per nuodėmę mes praradome panašumą, liko tik atvaizdai... Būtent todėl „simuliakrai yra demoniški atvaizdai, netekę panašumo“ (Deleuze 2004a: 155). Kitaip tariant, Platonas įteisinga moralinę pasaulio interpretaciją ir būtent dėl šių moralinių priežasčių simuliakras turi būti pašalintas, o skirtumas subordinuotas tapatybei ir panašumui. „Platonizmas kaip visuma remiasi šiuo noru užgniaužti fantazmus ir simuliakrus... Dėl šios priežasties atrodo,

kad Platonas priima patį svarbiausią filosofinį sprendimą: subordinuoti skirtumą tariamai pirminėms galioms to, kas Tapatu ir Panašu, paskelbti skirtumą iš principo nemažtomą ir nusiųsti jį, kartu su simuliakru, atgal į vandenyne gelmes“ (Ibid.).

Platoniskosios logikos dekonstrukcija įgalina Deleuze'ą paneigti reprezentacinę pasaulio interpretaciją bei reabilituoti skirtumą ir simuliakrą. „Platonizmo nuvertimas“, pasak Deleuze'o, reiškia ne tik tai, jog skirtumas vėl legaliai įvedamas į filosofijos sąvokų aparatą, bet ir tai, jog skirtumas tampa „pirmesnis“ tapatumo atžvilgiu. „Taigi platonizmo nuvertimas reiškia, jog paneigiamas originalo pirmumas kopijos atžvilgiu, modelio pirmumas vaizdinio atžvilgiu; išaukštinama simuliakrų ir atspindžių karalystė. (...) Tai, kas esti, arba sugrįžta, neturi anksčiau sukurtos tapatybės: daiktai redukuojami į skirtumą, kuris juos fragmentuoja, į visus skirtumus, kurie jau glūdi jame ir per jį praeina. (...) Simuliakras primeta daiktui esminį skirtumą, ir taip iš daikto atima modelio statusą“ (Deleuze 2004a: 80). Taip Deleuze'as netiesiogiai jau brėžia savo filosofijos kontūrus, kur svarbiausia „ontologine“ sąlyga tampa skirtumas, kuris ne tik nėra subordinuojamas tapatybei, bet iš esmės yra bet kokios tapatybės pagrindas. Kaip teigia Deleuze'as, „viskas tampa simuliakru, nes simuliakras reiškia ne paprastą imitaciją, bet veikiau veiksmą, kuriuo pati modelio ar privilegijuotos pozicijos idėja yra užklausiama ir apverčiama. Simuliakras yra instancija, kuri įtraukia skirtumą į save tokiu būdu, kad (mažiausiai) dvi skirtingos serijos, kuriomis ji žaidžia, sunaikina bet kokią panašumą, todėl negalima atskirti nei originalo, nei kopijos“ (Deleuze 2004a: 82).

Deleuze'o skirtumo samprata gana artima Derrida *différance* konceptui. Deleuze'as sie-

¹ Platonas. *Sofistas* 236b, 264c. Cituota iš: Deleuze 2006a: 208.

kia dekonstruoti reprezentacijos struktūrą, kuri remiasi daikto ir atvaizdo atitikimu, bei įteisinginti skirtumą ir pakartojimą kaip „pirminius“ principus, o Derrida skirtumo samprata yra nukreipta prieš „esaties metafiziką“, kuri ne tik redukuoja skirtumą į tapatybę, bet šią tapatybę užšaldo „amžinojoje dabartyje“. Kitaip tariant, Derrida *différance* reiškia ir skirtumą kaip neatitikimą, netapatumą, ir atidėjimą laike: „*Différer* reiškia temporizuoti, atsitraukti atgal, sąmoningai ar nesąmoningai eiti laiko ir laikiškumo aplinkkeliu, suspenduojančiu „geismo“ ar „valios“ įgyvendinimą ar išsipildymą“ (Derrida 1982: 8). Kitaip tariant, jei Deleuze’as skirtumo momentą įveda per pakartojimą, Derrida skirtumą „įgyvendina“ per suspendavimą ir atidėjimą. Derrida *différance* apibrėžia ne kaip antrinį ar atsitiktinį ženklą, bet kaip pirminę bet kokio konceptualizavimo sąlygą: „*différance* nėra tiesiog sąvoka, bet veikiau konceptualumo, bendrai paėmus – reikšmės kūrimo proceso ir sistemos galimybė“ (Derrida 1982: 11). Derrida kalba apie „pirminį *différance*“, panašiai kaip Deleuze’as siekia konceptualizuoti „skirtumą savyje“. Paulas Pattonas pastebi, jog Deleuze’o bandymas apibrėžti „skirtumą savyje“ reiškia ne ką kita kaip siekį sukurti „ontologiją“, kur neatitikimas ar skirtumas būtų pamatinis principas, o objektų tapatybė būtų išvedama iš objektus sudarančių skirtumų (Patton 2000: 34). Skirtumas niekada neveda atgal prie tapatybės, bet nurodo kitus skirtumus: „Kiekvienas objektas, kiekvienas daiktas netenka tapatybės, kurią praryja skirtumas, kuris yra tik vienas iš skirtumų. Reikia parodyti, kad skirtumas *skiriasi*“ (Deleuze 2004a: 68). Deleuze’as kalba apie skirtumų pasaulį, kur skirtumai vienas kitą implikuoja, komplikuoja – kuria chaotišką pasaulį be tapatybės. Tokio chaotiško pasikartojimo pavyzdžiais Deleuze’as lai-

ko Joyce’o ir Nietzsche’s kūrybą. Pakartojimas visuomet įveda paklaidą, neatitikimą, todėl sunaikina ne tik prasmės koherentiškumą, bet iš esmės ir patį „reprezentacijos režimą“.

Prasmė kaip serijinis įvykis

Knygą *Prasmės logika* Deleuze’as vėl pradeda nuo platoniškojo dualizmo, tačiau kalbama ne apie dualizmą to, kas suvokiama protu, ir to, kas juntama (Idėjos ir materijos), bet „apie daug gilesnį ir slaptą dualizmą ... tarp to, kas yra veikiamas idėjos, ir to, kas poveikio išvengia. Tai perskyra ne tarp Modelio ir kopijos, bet veikiau tarp kopijos ir simuliakro“ (Deleuze 2004b: 4). Jau knygoje *Skirtumas ir pakartojimas* atlikęs savotišką platoniškosios logikos dekonstrukciją, Deleuze’as platoniškos perskyros vietoje pasiūlo stoikų suformuluotą perskyrą tarp realiai egzistuojančių kūnų ir įvykių arba efektų.

Stoikai taip pat skiria dvi daiktų rūšis. Pirmąją sudaro kūnai su jų įtampomis, fizinėmis savybėmis, veiksmis ir aistromis... Antrąją sudaro kūnai, kurie yra vienas kito priežastys – tačiau ką tos priežastys sukelia? Jie sukelia visiškai skirtingos prigimties daiktus. Šie *efektai* yra ne daiktai, bet, tiksliau kalbant, „nekūniški“ esiniai. Jie yra ne fizinės savybės ar ypatybės, bet veikiau loginiai ar dialektiniai atributai. Jie yra ne daiktai ar faktai, bet įvykiai (Deleuze 2004b: 7).

Kitaip tariant, stoikai pirmieji ėmėsi „platonizmo nuvertimo“ ir visiškai pakeitė filosofijos prioritetus: „daiktai ir jų būklės, kokybinės ir kiekybinės, įgyja visas substancijos ir priežasties charakteristikas, ir atvirkščiai: Idėjos charakteristikos yra perkeliamos į kitą pusę: ideacija ir nekūniškumas yra ne kas kita kaip „efektas“ (Deleuze 2004b: 9–10). Deleuze’as teigia, jog šio apvertimo pasekmės nepaprastai svarbios: jei Platono mąstymas nuolat siekia įsiskverbti į daiktų gelmę ir atrasti,

kas yra Idėjos veikiamą (kopija) ir kas šio poveikio išvengia (simuliakras), tai dabar „viskas sugrįžta į paviršių“. Simuliakras išnyra į paviršių ir tampa „efektu“. Tai yra efektai, supracasti kaip priežastys, bet kartu ir sonoriniai, optiniai, lingvistiniai efektai. Kitaip tariant, daiktai nereprezentuoja Idėjų; jie kuria efektus, tampa įvykių ir naujų būklių priežastimi.

Deleuze'as teigia, jog tarp šių įvykių-efektų ir kalbos esama esminio ryšio. Įvykius apibūdina tai, kad jie reiškiasi, yra reiškiami, išsakomi teiginiais. Savo ruožtu teiginiai organizuojami atsižvelgiant į tris dalykus: denotaciją, manifestaciją ir signifikaciją. Denotacija reiškia santykį tarp teiginio ir išorinių dalykų, dar kitaip vadinama referencija. Manifestacija reiškia santykį tarp teiginio ir jį ištariančio asmens, kuris kartu išreiškia ir save. Signifikacija nurodo santykį tarp teiginio ir universalijų ar bendrų sąvokų: kiekvienas prasmingas teiginys implikuoja kitus teiginius, pirmojo prielaidas arba išvadas. Prie šių išvardytų trijų teiginio dimensijų Deleuze'as prideda ketvirtąją – tai prasmė. Prasmė pasirodo, reiškiasi kaip įvykis – prasmės įvykis. Tai „nekūniškas, sudėtinis, neredukuojamas esinys, esantis daiktų paviršiuje, grynasis įvykis, kuris slypi teiginyje ir jam priklauso“ (Deleuze 2004b: 22). Neįmanoma paklausti, kokia yra įvykio prasmė, teigia Deleuze'as, nes įvykis ir yra prasmė: „Prasmė yra paviršius, kur teiginys susiduria su tuo, ką jis nurodo, išreiškia ar reiškia, tai yra paviršius, sujungiantis aktualius kūnus ir virtualias Idėjas“ (Poxon, Stivale 2005: 68). Paradoksalu, tačiau norėdamas pademonstruoti prasmės ekspresiją, Deleuze'as pasitelkia Lewiso Carrollo *Alisą stebuklų šalyje*, kur prasmė blyksteli būtent per beprasmius žodžius. Tai nėra atsitiktinė nuoroda, nes „bepramiai žodžiai, randami Lewiso Carrollo kūrinuose, negali egzistuoti be kalbos; jie nenurodo tikrų objektų, ne-

išreiškia tikrų asmenų tikėjimų ar troškimų, nenurodo reikšmingų konceptų. Tačiau jie vis dar turi prasmę, ir tokiu būdu patvirtina kalbos imanentiškumą... Deleuze'o prasmės sampratai nereikalingas išorinis referentas kaip būtina išraiškos sąlyga“ (Ibid.).

Referencijos atmetimas nėra joks specifiskai naujas dalykas – iš esmės visa poststruktūralizmo teorija remiasi šiuo postulatu. Jau struktūralizmo pradininkas Ferdinandas de Saussure'as kalbą apibrėžė kaip uždara ir sau imanentišką struktūrą, kurią sudaro diferenciniai santykiai struktūros viduje. Derrida, pasitelkęs jau minėtą *différance* sąvoką, taip pat plėtoja diferencinę kalbos sampratą: *différance* ne tik reiškia skirtumą, bet yra skirtumų produkavimo mašina, kiekvieną sąvoką įtraukianti į reikšmių grandinę ir taip kurianti prasmės efektus. „Tai, kas užrašoma kaip *différance*, yra žaismingas judėjimas, kuris „produkuoja“ (...) šiuos skirtumus, skirtumų efektus. (...) Skirtumai buvo sukurti, jie yra produkuoti efektai, tačiau tokie efektai, kurie nėra sąlygojami nei subjekto, nei substancijos, nei bendrai daikto, kažkur esančio esinio, kuris galėtų išvengti *différance* žaismės“ (Derrida 1982: 11). Knygoje *Diseminacija* Derrida aptaria savąjį reikšmės modelį, kurį vadina diseminacija. Diseminacija – tai nenumatomas ir begalinis prasmės (sema – mažiausias reikšmės vienetas) išsiбарstymas, išsisėjimas. Diseminacija reiškia diferenciacijos procesą, kuriame „opozicijos nariai yra priešstatomi, kuria judėjimą ir žaismę, kurie juos susieja, leidžia jiems pereiti vienam į kitą... *Farmakonas* yra šio judėjimo, žaismės vieta: skirtumų kūrimas...“ (Derrida 1981: 127).

Būtent šiame kontekste galime aptarti ir Deleuze'o prasmės, kaip serijinių įvykių, sampratą. Kaip teigėme, prasmė Deleuze'ui yra įvykis, efektas, virtualiai egzistuojantis kalboje. Šis prasmės įvykis, kaip teigia Deleuze'as,

yra organizuojamas serijomis. Deleuze'o tyrinėtojai Poxon ir Stivale teigia, jog serijiškumą Deleuze'as pasitelkia dėl kelių priežasčių: 1) siekdamas organizuoti skirtumus tokiu būdu, kad jie išvengtų „reprezentacijos režimo“, t. y. nebūtų redukuojami į tapatybę, panašumą, analogiją ar opoziciją; 2) bet kurioje serijoje sąvokos skiriasi viena nuo kitos, net jei jos akivaizdžiai yra „pakartojimai“; 3) sugretinus dvi ar daugiau serijų, sukuriama struktūra, kuri išsaugo savyje serijų skirtumus (Poxon, Stivale 2005: 68). Deleuze'as kalba apie įvykių serijas, daiktų serijas, teiginių serijas, išraiškų serijas: svarbiausia čia yra tai, jog dvi simultaniškos serijos niekuomet nėra vienos. Deleuze'as teigia, jog viena iš šių serijų „reprezentuoja signifikantą, kita – signifikantą. Mūsų terminologijoje šios sąvokos įgyja specifinę reikšmę. ‘Signifikantu’ vadiname bet kurį ženklą, kuris savyje atskleidžia prasmės aspektą; ‘signifikatu’, priešingai, vadiname tai, kas tampa to prasmės aspekto koreliatu, kitaip tariant, tai, kas šioje poroje siejasi su šiuo aspektu“ (Deleuze 2004b: 45). Matome, jog čia Deleuze'as tiesiog pasinaudoja struktūralizmo terminais, suteikdamas jiems specifinę reikšmę: signifikatas ir signifikantas yra siejami ne hierachiniais ryšiais (kai signifikantas, ženklas būtinai nurodo į signifikantą, t. y. idėją ar sąvoką), bet interpretuojami kaip dvi lygiagretės.

Norėdamas pademonstruoti, kaip veikia simultaniškos serijos, Deleuze'as interpretuoja Edgardo Allano Poe pasakojimą „Pamestas laiškas“, kurį interpretavo ir Lacanas „Seminare apie „Pamestą laišką“ (Lacan 1966). Pirmoji serija būtų tokia: karalius, nematantis kompromituojančio laiško, kurį gavo jo žmona; karalienė, kuri džiaugiasi gudriai paslėpusi laišką tiesiog palikdama jį atvirai; ministras, kuris viską mato ir pasisavina laišką. Antroji serija: policija, kuri nieko neranda ministro viešbutyje; ministras, kuris mano, kad geriau-

šias būdas paslėpti laišką – palikti jį atvirai; Dupinas, kuris viską mato ir pasisavina laišką (Deleuze 2004b: 46). Kitas Deleuze'o mėgstamas „serijinis“ autorius – tai Joyce'as, kruopščiai nustatantis jungtis tarp reiškiančios serijos „Blumas“ ir reiškiamos serijos „Ulisas“. Tačiau akivaizdžiausiai „serijinis“ prasmės kūrimo metodas matomas Lewiso Carrollo kūrinuose: čia randame daugiau ar mažiau atitinkančių įvykių serijas, teiginių serijas, ezoterinių žodžių serijas. Šios heterogeniškos serijos („signifikato“ ir „signifikanto“, reiškianti ir reiškiamą) susidurdamos sukuria struktūrą, kuri savo ruožtu produkuoja paskirus įvykius arba paskirybes. Būtent dėl šios priežasties, teigia Deleuze'as, netikslu priešpriešinti struktūrą ir įvyki (kaip tai darė Claude'as Lévi-Strauss'as), nes įvykis priklauso struktūrai, jis yra jos produkuojamas. „Įvykiai, ypač prasmės įvykiai, yra imanentiškai struktūrai; savo ruožtu struktūra negali egzistuoti be prasmės įvykio“ (Poxon, Stivale 2005: 70).

Taigi nors Deleuze'as prasmę apibrėžia pasitelkdamas struktūros sąvoką, struktūra čia iš esmės yra atvira ir gali būti papildoma begalinėmis serijomis. Serijos konceptas idealiai sujungia skirtumo ir pakartojimo aspektus, kuriuos aptarėme ankstesniame poskyryje: nors serijos viena kitą pakartoja, tačiau pakartojimas visuomet išlaiko skirtumo momentą, nesvarbu, ar jis vyksta signifikato, ar signifikanto lygmeniu. Galėtume teigti, jog savotiškas mąstymo „serijiškumas“ būdingas ir Deleuze'o tekstams, kur kalbama iš esmės apie tuos pačius principus, tačiau pasitelkiant vis kitokias sąvokų serijas. Būtent tai, jog serijos yra heterogeniškos ir skiriasi viena kitos kuriuo nors aspektu, ir sukuria prasmės efektą. Tačiau tam, kad pajėgtume suvokti neatitikimą arba skirtumą, turime turėti struktūrą, kurios atžvilgiu ir konstatuojame neatitikimą. Šiuo požiūriu Deleuze'o prasmės samprata atrodo

labiau pagrįsta, nei, pavyzdžiui, Derrida diseminacijos teorija: diseminacija vyksta „aklos taktikos“ principu, todėl neaišku, kaip įmanoma nustatyti skirtumą, kai nelieka aiškių struktūros ribų. Deleuze'as, nagrinėdamas prasmės logiką, serijų skirtumus apibrėžia struktūros viduje: neatsitiktinai jis nuolat cituoja *Alisą stebuklų šalyje*, kurioje visi prasmės (ir net beprasmybės) efektai yra tiksliai matematiškai apskaičiuoti.

Skirtumas tarp aktualumo ir virtualumo

Tyrinėdamas prasmės logiką, Deleuze'as pastebi, kad prasmės logiką apibūdina prasmės daugialypumas, tai, jog kiekviena sąvoka skiriasi pati nuo savęs. Kitaip tariant, prasmės įvykis jau virtualiai egzistuoja prasmės serijoje. Virtualumo ir aktualumo santykį Deleuze'as detaliai aptaria knygoje *Bergsonizmas*. Nors ši knyga pasirodė anksčiau nei *Skirtumas ir pakartojimas* ir *Prasmės logika*², čia suformuluota skirtumo samprata tarsi iškrenta iš poststruktūralistinio konteksto ir labiau sietina su vėlesniais darbais, kuriuos Deleuze'as parašė kartu su Felixu Guattari. Knygoje *Bergsonizmas* Deleuze'as nuosekliai analizuoja Bergsono suformuluotą skirtį tarp trukmės ir erdvės (ekstensijos) bei atkreipia dėmesį į tai, kad trukmę apibrėžiantys skirtumai yra kokybiniai, o erdvę apibrėžiantys skirtumai yra kiekybiniai (skirtingo laipsnio). Žvelgiant erdvės aspektu, daiktas tam tikru laipsniu skiriasi nuo kitų daiktų ir nuo savęs (didėjimas, mažėjimas); žvelgiant trukmės aspektu, daiktas kokybiškai skiriasi nuo kitų daiktų ir savęs (po-

kytis, permaina) (Deleuze 1991: 31). Pavyzdžiui, cukraus gabalas turi erdvinę formą, tačiau erdvės aspektu galime užčiuopti tik kiekybės skirtumus tarp cukraus gabalo ir kitų daiktų. Tačiau jei nagrinėsime jį trukmės aspektu, kuris geriausiai atsiskleidžia cukrui tirpstant, pastebėsime, jog cukraus gabalas kokybiškai skiriasi ne tik nuo kitų daiktų, bet ir pats nuo savęs. Taigi Bergsono tezė „Reikia palaukti, kol cukrus ištirps“ čia turi ir kitą prasmę: tirpstantis cukrus atskleidžia kokybinius skirtumus, kurie virtualiai apima cukraus pavidalų daugialypumą. Deleuze'as teigia, jog Bergsono skirtis tarp trukmės ir erdvės (ekstensijos) atitinka skirtį tarp dviejų rūšių daugialypumų: erdvę atitinka kiekybiniai daugialypumai, o trukmę – kiekybiniai daugialypumai.

Vienos rūšies daugialypumą reprezentuoja erdvė... Tai daugialypumas, kurį apibrėžia išorinė, simultaniškumas, priešpriešinimas, tvarka, kiekybinė diferenciacija, *kiekybinis skirtumas*; tai kiekybinis daugialypumas, *netolydus ir aktualus*. Kitos rūšies daugialypumą aptinkame grynojoje trukmėje: tai vidinis daugialypumas, būdingas sekai, susiliejimui, organizacijai, heterogeniškumui, kokybinei diskriminacijai, *kokybiniam skirtumui*; tai *virtualus ir tolydus* daugialypumas, kurio negalima redukuoti į skaičius (Deleuze 1991: 38).

Aiškindamas skirtumą tarp kiekybinių ir kokybinių daugialypumų, Deleuze'as pasitelkia klasikines „objekto“ ir „subjekto“ arba „objektyvumo“ ir „subjektyvumo“ sąvokas. „Objektas“ arba „objektyvumas“ nurodo kažką, ką galima padalinti taip, kad dalijamas vienetą išlieka tos pačios rūšies. Geriausias tokio dalijimo pavyzdys – aritmetiniai vienetai arba skaičiai, nes dalijami jie nepakeičia savo pobūdžio: skaičius apibrėžia tik kiekybės skirtumai. Kita vertus, „subjektas“ arba „subjektyvumas“ žymi tokias sąmonės būkles, kurios nuolat kinta. Ši kaita, atsiskleidžianti kaip trukmė, reiškia, jog analizuojamos būklės nuo-

² Prancūzų kalba šios knygos pasirodė tokia seka: *Le Bergsonism*, Paris: PUF, 1966; *Différence et répétition*, Paris: PUF, 1968; *Logique du sens*, Paris: Minuit, 1969.

lat skaidosi, dalijasi, tačiau dalindamosi keičia savo pobūdį: kiekviena iš tokių būklių per tam tikrą trukmės atkarpą gali imti kokybiškai skirtis pati nuo savęs. Šių skirtingų kokybių koegzistavimą galime vadinti virtualumu. Kiekybiniai daugialypumai visuomet yra aktualūs, jie galimi tik tarp aktualiai egzistuojančių narių. Kita vertus, „nekiekybiniai daugialypumai, pagal kuriuos apibrėžiami trukmė ir subjektyvumas, įkrenta į kitą dimensiją, kuri yra ne erdvinė, bet grynai laikinė: ji juda nuo virtualumo prie jo aktualizavimo, ji aktualizuojasi sukurdamą diferenciacijos kryptis, kurios atitinka kokybinius skirtumus“ (Deleuze 1991: 43). Čia svarbu pabrėžti, jog trukmė nėra tiesiog tapsmas: „trukmė priešpriešinama tapsmui, nes ji yra daugialypumas, toks daugialypumas, kuris negali būti redukuojamas į per daug plačią priešybių kombinaciją, kurioje sumaišomi Vienis ir Daugis...“ (Deleuze 1991: 46). Kaip teigia Johnas Rajchmanas, „Deleuze'o „daugialypumo“ idėja neturėtų būti painiojama su tradicinėmis „daugio“, „daugybės“ ar „įvairovės“ sąvokomis, – jai suvokti reikalinga visai kita logika“ (2001: 54). Trukmės daugialypumą iliustruoja toks Bergsono pavyzdys: „Kai sėdime ant upės kranto, vandens tėkmė, laivo švytėjimas ar paukščio skrydis, nenutrūkstamas mūsų vidinio gyvenimo šnabždesys yra trys skirtingi dalykai arba vienas, priklauso nuo to, kaip pažiūrėsime...“ (Bergson 1965: 52). Kitaip tariant, vandens tėkmė, paukščio skrydis, mano gyvenimo šnabždesys yra trys tėkmės toje pačioje trukmėje, įkūnijančios trukmės daugialypumą.

Deleuze'as pabrėžia, kad Bergsonas griežtai atskyrė virtualumo ir galimybės sąvokas: tai, kas galima, sudaro priešpriešą tam, kas realu, o tai, kas virtualu, yra priešpriešinama tam, kas aktualu. Toliau Deleuze'as teigia, jog „galimybė nėra reali (nors ji gali būti aktuali); priešingai, virtualumas nėra aktualus, bet

kaip toks jis dalyvauja realybėje. Prousto formuluotė geriausiai atskleidžia virtualumo būklės: „[virtualumas] yra realus, nebūdamas aktualus, idealus, nebūdamas abstraktus“. Kita vertus, žvelgiant iš kito požiūrio taško, galima yra tai, ką gali „realizuoti“ (arba nerealizuoti)“ (Deleuze 1991: 96). Kiekviena galimybė siekia būti realizuota; kita vertus, tai, kas virtualu, turi būti ne realizuota, bet veikiau aktualizuota. Galimybės realizacija paklūsta dviem taisyklėms – panašumui ir apribojimui. Virtualumo aktualizacija paklūsta kitoms taisyklėms – skirtumui arba nukrypimui ir kūrimui. „Aktualizavimo procese pirminis yra skirtumas – skirtumas tarp virtualumo, nuo kurio pradedame, ir aktualumo, kurį pasiekiamo, taip pat skirtumas tarp papildančių kryptių, kuriomis vyksta aktualizacija. Trumpai tariant, virtualumą apibūdina tai, kad jis egzistuoja taip, kad yra aktualizuojamas per diferenciaciją ir priverstas pats diferencijuoti, kurti savo diferenciacijos kryptis tam, kad būtų aktualizuotas“ (Deleuze 1991: 97). Savo trumpame tekste „Aktualumas ir virtualumas“ Deleuze'as teigia, jog „filosofija yra teorija daugialypumų, kurių kiekvienas sudarytas iš aktualių ir virtualių elementų. Grynai aktualūs objektai neegzistuoja. Kiekvienas aktualus elementas yra apsuptas virtualių vaizdinių debesies“ (Deleuze 2006b: 112).

Ši žaismė tarp aktyvaus ir pasyvaus virtualumo modalumo (virtualumas yra diferencijuojamas ir pats diferencijuoja) primena Derrida *différance*, kuris reiškia tiek aktyvų diferenciacijos veiksmą, tiek to veiksmo rezultatą. Tačiau būtent virtualumo sąvoka parodo ir aiškų skirtumą tarp Derrida ir Deleuze'o skirtumo koncepcijų: Derrida *différance* reiškia skirtumą kaip atidėjimą, uždelsimą, aplinkkelį; tačiau šis skirtumas įsteigiamas tarp to paties lygmens reiškinių (ženklų); Deleuze'as skirtumą suvokia kaip trukmę, kurioje skirtumas

reiškia perėjimą iš virtualumo į aktualumą, kuris reiškia tai, jog atrenkamos (aktualizuojamos) tam tikros skirtingos formos (pavyzdžiui, gyvybė kaip virtuali visuma gali aktualizuotis kaip augalo arba gyvūno gyvybė). Deleuze'as pastebi, kad Bergsonas skirtumą susieja su evoliucijos teorija: „evoliucija juda ne nuo vienos aktualios sąvokos prie kitos aktualios sąvokos, bet nuo virtualios sąvokos prie heterogeniškos sąvokos, kuri ją aktualizuoja per išsišakojusias serijas“ (Deleuze 1991: 100). Kai virtualumas yra aktualizuojamas, jis vystosi skirtingomis linijomis, skirtingomis kryptimis, kurios negali būti suvokiamos kaip visuma, – kiekviena iš tų linijų ar krypčių atitinka tam tikrą visumos laipsnį, kurie savo ruožtu koegzistuoja virtualybėje. Tačiau kiekviena iš šių aktualizacijų vyksta savo kryptimi, nežinodama ir nesidairydama, kas vyksta kituose lygmenyse. Deleuze'as pateikia tokį pavyzdį: trukmė diferencijuojasi į materiją ir gyvybę, gyvybė savo ruožtu diferencijuojasi į augalo ar gyvūno gyvybę; šios skirtingos būklės koegzistavo, kol buvo virtualios, tačiau liaujasi koegzistavusios, kai tampa aktualizuotos: kiekviena priklauso skirtingam lygmeniui, kurie negali būti susumuoti. Šiuo požiūriu diferenciacijos procesas visuomet jau yra kūrimas: skirtumas yra ne negatyvus, bet iš esmės pozityvus ir kuriantis.

Svarbu akcentuoti, jog Deleuze'ui virtualumas ne tik kad nėra mažiau realus, nei aktualumas, bet iš esmės yra svarbiausia tikrovės charakteristika. Ši mintis mums gali pasirodyti neįprasta dėl sąvokos „virtualumas“ reikšmės pokyčių tokiuose žodžių junginiuose kaip „virtuali realybė“, kuris asocijuojasi su dirbtinai sukurta, iliuzine, kompiuterio medijuota erdve. Tačiau, kaip pastebi Peteris Hallwardas, Deleuze'as šį terminą vartoja „senąja, dabar jau archajine žodžio prasme, kuri nurodo tam tikrų vidinių ypatybių (*virtues*) ar ga-

lių turėjimą“ (Hallward 2006: 30). Kaip teigia Deleuze'as, „visos mūsų netikros problemos kyla iš to, kad mes nežinome, kaip išeiti anapus patirties, patirties sąlygų link, tikrovės artikuliacijų link“ (Deleuze 1991: 26). Paprastai mes linkę aktualumą laikyti tvirta, substancine tikrove, o virtualumą – iliuzine realybe. Tačiau Hallward'as teigia, jog Bergsono ir Deleuze'o filosofijos tvirtina kaip tik priešingą dalyką: „aktualumas, nors pagal įprotį laikomas tvirtu ir substanciniu, iš tiesų yra efemeriškas ir iliuzinis. Tik virtualumas yra realus. Virtualus kūrimo procesas yra ta tikrovė, kuri įsikūnija bet kuriame aktualiame kūrinyje. (...) Aktualumas neegzistuoja atskirai nuo virtualumo, o virtualumas netranscenduoja nuo aktualumo į aukštesnį lygmenį. Veikiau abi dimensijos yra vieno ir to paties kūrimo proceso briaunos“ (Hallward 2006: 35). Šis įprastinio virtualumo ir aktualumo supratimo apvertimas aiškiausiai matomas Bergsono laiko sampratoje: Bergsonui dabartis yra ekstensyvi ir aktuali, tačiau efemeriška ir iliuzinė; tikroji laiko tėkmė – tai, ką Bergsonas vadina „grynąja praeitimi“, yra intensyvi ir virtuali, virtualiai egzistuojanti grynojoje atmintyje. Kitaip tariant, Bergsonui visos praeities dimensijos virtualiai koegzistuoja vientisoje laiko tėkmėje. Kaip teigia Hallward'as, „dabartis yra aktuali, praeitis yra virtuali. Dėl šios priežasties aktualumas, nepaisant tariamo tvirtumo, iš tiesų yra efemeriškas ir iliuzinis, o virtualumas, neatsižvelgiant (ar, veikiau, atsižvelgiant) į jo nematerialumą ir nesatį, yra vienintelė tikra ir nenutrūkstama tikrovės dimensija“ (Hallward 2006: 33). Taigi galime teigti, jog diferenciacijos procesas tiesiog atrenka, išskaido ir aktualizuoja tam tikrus virtualios visumos aspektus, kitaip tariant, juos įkūnija tikrovėje. Šiuo požiūriu diferenciacijos procesas, skirtumas kaip toks, veikia kaip svarbiausias tikrovės kūrimo principas.

LITERATŪRA:

- Bergson, H. 1965. *Duration and Simultaneity*. Trans. Leon Jacobson. Indianapolis, Bobbs-Merrill.
- Deleuze, G. 1991. *Bergsonism*. Trans. Hugh Tomlinson, Barbara Habberjam. New York, Zone books.
- Deleuze, G. 2004a. *Difference and Repetition*. Trans. Paul Patton. London, New York: Continuum.
- Deleuze, G. 2004b. *The Logic of Sense*. Trans. Mark Lester, Charles Stivale. Ed. Constantin V. Boundas. London, New York, Continuum.
- Deleuze, G. 2006a. „Platonas ir simuliakrai“. Vertė Nijolė Keršytė. In: *Baltos lankos*, nr. 21/22, p. 204–220.
- Deleuze, G. 2006b. „The Actual and the Virtual“. Trans. Eliot Ross Albert. In: Deleuze, G., Parner, C. *Dialogues II*. Trans. Hugh Tomlinson and Barbara Habberjam. New York, London: Continuum, p. 112–115.
- Derrida, J. 1981. *Dissemination*. Trans. Barbara Johnson. Chicago: The University of Chicago Press.
- Derrida, J. 1982. „Différance“. In: Derrida J. *Margins of Philosophy*. Trans. Alan Bass. Chicago: University of Chicago Press.
- Hallward, P. 2006. *Out Of This World. Deleuze and the Philosophy of Creation*. London, New York: Verso.
- Lacan, J. 1966. „Le Seminaire sur la lettre volée“. In: Lacan J. *Écrits*. Paris: Éditions du Seuil, p. 11–61.
- May, T. 1997. *Reconsidering Difference*. University Park, PA: Pennsylvania State University Press.
- Patton, P. 2000. *Deleuze and the Political*. London, New York: Routledge.
- Poxon, J. L., Stivale, Ch. J. 2005. „Sense, series“. In: *Gilles Deleuze: Key Concepts*. Ed. Charles J. Stivale, Montreal and Kingston, Ithaca: McGill-Queen's University Press.
- Rajchman, J. 2001. *The Deleuze Connections*, Cambridge, Mass.: The MIT Press.

DELEUZE'S NOTION OF DIFFERENCE

Audronė Žukauskaitė

Summary

Gilles Deleuze can be considered as a “philosopher of difference” along with other poststructuralists like Jacques Derrida, Julia Kristeva, Luce Irigaray, Jean-François Lyotard. Though there are some other voices, like that of Todd May's, to say that Deleuze is “not a thinker of difference at all”, we can still argue that Deleuze creates a very original notion of difference, which develops further not only modern definitions of difference (Hegel, Nietzsche) but also the poststructuralist notion of signification as differentiation. The notion of difference, formulated in *Difference and Repetition* and *The Logic of*

Sense, can be still interpreted in the poststructuralist context and compared with Derrida's quasi-concept of *différance*. By contrast, the notion of difference formulated in *Bergsonism* relates not to the process of signification, but to the process of differentiation between the actual and the virtual. In this respect, we can say that the notion of difference developed in *Bergsonism* can be considered, not only as the principle of organization of sense, but also as the principle of actualization and creation of reality.

Keywords: difference, repetition, sense series, the virtual, the actual.